

İNSAN ONURU ve TOPLUMSAL YAŞAM İÇİN ETİK

- the honor of man and ethics for social life -

Prof.Dr.Şaban Ali DÜZGÜN

Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
duzgun@divinity.ankara.edu.tr

Abstract: *The very essence that which makes man an honorable one and accordingly requires others to behave him accordingly is something over which a hot debate has long been going on. Whether man has some innate values which make him far more important than other beings or he is just ordinary one like other creatures comprise one aspect of this debate. Existentialist and nihilistic conceptions of man deny that man has some inborn values, on the contrary they claim that man is what he makes himself up. All these debates lead us to rethink what construct man as real one. The following paper tackles this aspect of the problem on the one hand, and tries to correlate this source of honor with both this aforementioned inborn values and with man's being a social/communal being.*

Key words: *honor of man, human values, ethics for social life.*

- I -

İnsanın Temel Yapısına İlişkin Tartışmalar

İnsan onuru yahut değeri; haysiyet, şeref, erdem, vakar, gurur, kendine saygı duyma ve başkalarını da kendine saygılı kılma anlamlarına gelmektedir. İnsanın değeri, (1) diğer canlılar arasındaki yerini gösteren özelliklerinin bütününde ve (2) 'ortak iyiyi ve yararı' yaratmayı amaçlamasında yatar. Bu onur, insanın kendi imgesine uygun bir bilinç ve davranış geliştirmesini ve başkalarından da böyle bir davranış beklemesini sağlar. İnsanın kendini böyle düşünmesi ve başkalarının da böyle düşünmesini beklemesi ise, türdeş varlıklar arasında üzerinde uzlaşılacak ortak kök değerlerin varlığına işaret eder. Bu kök değerler aynı zamanda insanın mahiyetini oluştururlar ve insanlar onurlarını ve önemlerini kendilerinden bağımsız olan bu değerlerden alırlar. İnsan, mahiyetini oluşturan ve kendisinden bağımsız olan bu değerleri aktüelleştirerek ve maddi formuna kavuşturarak da gerçek 'insan' kimliğini oluşturmaya başlar.

İnsanın onuruna kaynaklık eden, başka bir ifadeyle insanın anlamına köken sağlayan ortak bir insan mahiyeti mevcut mudur, yoksa birbirine indirgenemeyen farklı kültür ve medeniyet insanları mı vardır? Farklılığı kabul edersek, temel ortak kesişen bir alan yok mudur? Ham bir insan mahiyetinden bahsedilebilir mi? İnsanı keşfe dönük bu ve benzeri sorulara ilişkin farklı teoriler geliştirilmiştir ve bunlara kısaca göz atmak yararlı olacaktır:

Davranışçılar ve kültür antropologları, insan beninin sonsuz bir esnekliğe sahip olduğunu ve kültürel ve tarihsel şartlanmışlıkla meydana getirildiğini söylerler. Bu *görece/relativist* bakışa göre, sabit bir insan mahiyeti yoktur. İnsan çoğunlukla başkalarının oluşturduğu şeydir. İnsanı karakterize eden nitelikler toplum, eğitim ve çevreye göre görecedir ve zamana, mekâna ve kültüre göre değişmektedir. Bu savunmada Biyolojiden ziyade Sosyolojik vurgu ön plandadır. Sosyolojiyi öne çıkarmak, insanın kişiliğinin ve davranışlarının değişken belirleyicilerini öne çıkarmak demektir, ki bu da, doğal olarak, sabit insan mahiyeti fikrini dışlamaktadır. *Davranışçılar*, insanı davranışları üzerinden tanımlamaya çalışır ve bilinç, zihinsel karakterler, içgüdüler gibi insanın doğuştan getirdiği düşünülen tanımlayıcıları kullanmak istemezler. Davranışçılık dış uyarıcılara tepki veren boş bir zihin yahut organizma öngörmektedir. Böylece insan kişiliği denen şey, sonsuz bir şekilde bu dış şartlara göre değişen görece bir yapı haline gelmektedir.¹

Bir diğer yaklaşım, temel insan mahiyeti (insana bahşedilen muhtemel ortak genetik yapı) ile, ikinci dereceden insan mahiyeti arasında bir ayırım yapmakta ve gerçek insan mahiyeti olarak tanımlanabilecek şeyin bu ikincisinin olduğunu ve bunun içine doğulmadığını aksine bunun üretilerek içimize yerleştirildiğini söylemektedir.²

Liberal Teoloji, Tanrı ve yaratılanlar arasında paralellik/simetrik bir ilişki kurmakta ve Allah'ın, insanın kendini kurtaracak yetileri onun tabiatına yerleştirdiğini savunmaktadır. Allah'la simetrik ilişkisi ile insanın elde ettiği mükemmellik, kendini fiziksel varlık alanında da gösterecek, böylece Allah, insan ve evren arasında *sürekli* bir ilişkiden bahsetmemize imkân veren rasyonel, anlaşılabilir ve açıklanabilir kavramlarımız olacaktır.

Bu sürekliliği reddederek *süreksizlik* fikrini getiren K. Barth ise, Allah'ı bütünüyle öteki olarak görmüş ve rasyonel bilginin ötesine itmiştir. Böylece insanın kurtuluşunu kendi rasyonalitesine ve doğruyu bulma gücüne değil, Tanrı'ya havale etmiştir. İnsanı asli günahının getirdiği ağırlığın altından aklının değil, Tanrı'ya teslimiyetinin kurtaracağını kabul etmiş ve insanı tanımlarken günah kavramını öne çıkarmıştır. Barth'a göre, günahsız insan hakkında hiçbir şey bilmediğimize göre, bildiğimiz haliyle insanı en iyi tanımlayacağımız kavram günahdır. İnsana hâkim olan güç günahdır, ve insan onunla kontrol edilebilir.³

¹ Bkz. Franklin Baumer, *Modern European Thought*, N.York, 1977, 422.

² Ashley Montagu, *Anthropology and Human Nature*, Porter Sargent, Boston, 1957, p.37.

³ Karl Barth, *The Epistle to the Romans (Der Römerbrief)*, Edwyn Hoskyns (terc.), Oxford Univ. Pres, Oxford, 1933, 167.

M.İkbal, kendi imkânlarımızla hayata direnemeyeceğimizi söyleyerek kurtuluşu daha üst unsurlara (Tanrı gibi) bağlayan zihniyeti reddetmektedir. Kur'an kötülüğün her çeşidi ile mücadele etmek için benliği yıkmayı değil, aksine onu olabildiğince güçlendirmeyi emreder. Zira, insanın yeteneklerle donatılmış olması, pasif bir teslimiyeti değil, aktif bir yönlendirmeyi gerektirir. Kendisinde benliğin nispi bir mükemmeliyete eriştiği insan, ilahi yaratıcı kudretin kalbinde gerçek bir yer tutar. O, çevresinde bulunan öteki varlıklardan daha fazla bir hakikat derecesine sahiptir. Bütün yaratılmışlar arasında Halik'in yaratıcı hayatına şuurulu bir şekilde iştirak etmeye muktedir olan yegâne varlık insandır.⁴

İnsanı eylemlerinin ve düşüncelerinin toplamı olarak tanımlamaya çalışan *varoluşçu yaklaşımlar* olmuş, insanın içinde yaşadığı **toplumsal şartların belirlemesini** aşma yönündeki istenç ve hareketliliğinin onu tanımlamak için kullanılacak en iyi ipuçları olduğunun altı çizilmiştir. İnsan hürriyetine yapılan vurgunun, varoluşçu çizgide en büyük belirleyen olduğunu biliyoruz. M.Heidegger, Sartre ve G.Marcel modern zamanlardaki bu 'varlık' hissinin ve anlamlılığının kaybediliyor olmasını hep eleştirmişlerdir. Buna göre, varlık statik değil, dinamik bir varlık yahut tanım alanıdır. İnsan, tabiata referansta bulunurken kullanacağımız (statik) kozal kanunlara indirgenemeyecek (pozitivizm), yahut üniversal kavramlar altında tanımlanamayacak (idealizm) dinamik bir yapıya sahiptir. Böylece insandan bir varlık olarak bahsetmek, aslında ondan bir *potansiyel* yahut *oluş* olarak bahsetmek demektir.

- II -

İnsanın "Kim"liği ve "Ne"liği

İnsanın doğuştan getirdiği ve sonradan kazanımları dikkate alınarak yapılan tanımlarla ilgili olarak ikili bir sorgulamanın yapılması mümkündür: Bunlardan biri insanın "kim", diğeri ise "ne" olduğu ile ilgilidir.

"**Kim**", sorusu özneyle/süjeyle ilgilidir ve buna verilecek yanıt, insanın duygusal ya da rasyonel biçimde bireysel, toplumsal ve politik etkiler karşısında gösterdiği tepkiyle, zihinsel ve bedensel emeğiyle yarattıklarıyla ilgilidir. Dolayısıyla insan kimliği, geliştirilebilen dinamik bir yapıdır; doğumla değil, toplumsal deneyim ve eylemsel iletişim sürecinde kazanılır. Diğer bireylerle, toplumla, doğayla, Tanrıyla, vs. iletişim, bireyin kendini gerçekleştirmesini, kendi değerini tanımasını ve tanıtmalarını sağlar ve böylece bir kimlik oluşturur. Kimlik bu sürecin bir ürünüdür. İnsan bu ilişkilerinin ve kendini farklı kılabilme potansiyelinin farkında olarak birey olur. Bu birey olabilme yeteneği, aynı zamanda, insanın onur kaynağıdır. Dolayısıyla insan, '*olmakta olan*', toplumsal etkileşim içinde özneleşen, özgürleştiğçe tüm hiyerarşileri reddeden bir varlıktır. Bu anlamda insan,

⁴ Muhammed İkbal, *Cavidnâme*, s.98-9.

bireyselliğini ve kimliğini yaratacağı yeni toplumsal matrislerden alır. Kimlik, toplumsal, siyasal, tarihsel, etnik, dinsel veya kültürel hiçbir kimliğin esiri olmamak, aksine onu değerlendirecek, gözden geçirecek ve onu açacak yeni bir kültür yaratabilme yeterliliğidir. Bu sebeple, insanın kimliğine ilişkin sorular, onun ürettikleri ve anlam kazandırdıkları ile cevaplandırılmalıdır. Bireyin belirlemediği ve üretmediği nitelendirmeler, insanı sadece yaratılan değerlerin taşıyıcısı kılar. Böylece artık bir değer kaynağı insandan değil, araçsallaştırılmış insandan söz ediyor oluruz. Bu durumda insan değil, taşıdığı miras daha anlamlı hale gelmekte ve insan kültür kargoculuğu yapmaktan öteye geçememektedir.

İnsanın ‘ne’liği, insanın dışında gelişen ve oluşan nesnel kriterlerle tanımlanan yapısıdır. İnsanı tanımlarken ‘ne’liğini öne çıkarmak, onu birey dışı kategorilere göre sınıflandırmak, kurulu ve verili paradigmalardan esiri haline getirmek ve yabancılaştırmak demektir. İrademizin dışında bizi belirleyen, yönlendiren veya biçimlendiren her sistem, kaçınılmaz olarak yabancılaştırmanın yeni bir yöntemidir. Bütün insanları, kendi dışlarında oluşturulan objektif verilerin ışığında değerlendirmek, total kimlikler oluşturmanın bir yoludur ve bunu en iyi yapan da ideolojilerdir. Değerin, kimliğin ve onurun kaynağını insandan alıp ırk, milliyet, din, kültür, vs. nesnel alanlara kaydırmak ve bir birey olarak insanı bu total kimlikler altında soluklaştırmak en yaygın kimlik tahrifi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanı ‘kim’ sorusu yerine ‘ne’ sorusuna verilecek yanıtlarla tanımlama çabası, insanı da nesneleştirmektedir. Bu total verilere dayalı kimlik tanımı, hegemonyalar üretmekte, insan bu hegemonyacı yapı içindeki yerine göre değerini almakta, sürgit işleyen bu süreçte insan Kur’an’ın ifadesiyle ‘yakıtı insan olan bir cehennem’ yaratmaktadır.⁵

- III -

Niceliksel ve Niteliksel Tanım Alanı: Bilgisel Zemin

İnsanı ya niceliklerini ya da niteliklerini önceleyerek tanımlamaya çalışmak mümkündür. İnsanın niceliklerini yani maddi özelliklerini dikkate alarak tanımlamak, onu maddi varlıklarla ortak bir düzlemde tanımlamaya çabalamak ve onlarla ortak kılmak demektir. İnsanın niteliklerini ve soyut özelliklerini, adalet duygusunu, inanma hissini, sezgilerini, dikkate alarak tanımlamak ise onu Tanrı ile ortak hale getirecektir. Tanrı’nın niteliklerinin kalıcılığı, insanda da bir kalıcılık hissi yaratacak, böylece insan kendisini salt maddi yapısıyla ve maddi ilişkiler ağıyla tanımlamakla yetinmeyecektir.

Bu bağlamda, varoluşsal psikolojinin kurucularından biri olan Ludwig Binswanger, insanın ayak uydurmak durumunda olduğu nesnelere, biyolojik güdüler

⁵ Detay için bkz. Osman Can (Doç.Dr.), Kimsiniz? Nesne, yalnızca bir nesne!, *Radikal* 2, 3 Aralık 2006.

ve doğal kanunlar dnyasının (*umwelt*), insanın bilincinin, zihninin ve ruhunun oluşturduğu kendi dnyasına (*Eigenwelt*) hakim olmasına izin verilmemesini slylerken önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Hâkim kılınması gereken, insanın bu bilincinin ve zihninin üstünlüğüdür. Bu yaklaşım, Freud'un insanı biyolojik içgüdüleriyle doğa gibi kabul eden ve insanın paralelliğini doğa ile kuran (Homo natura) görüşünü reddederek, bu paralelliği bir anlamda Tanrı ile kurmaya çalışmaktadır. İnsanın doğa ile ortak olan tarafları olduğu gibi, doğaüstü ile ortak olanları da var. Bu yönlerin birbiri ile nasıl bir ilişkisi olacağı düşünürleri birbirinden ayırmaktadır.

Dinler, insanı güdüleriyle değil, rasyonel, sezgisel, vs. yetileriyle tanımlarlar. İnsan neyin doğru olduğunu rasyonel olarak tespit edebilmekte ve buna uygun davranış geliştirebilmektedir. Kötülük, insanın güdülerinin hakim olduğu alanı yani tutkularını, zevklerini, vs. kontrol edemediğinde, başka bir ifadeyle rasyonelitesini kaybettiği zaman ortaya çıkar. Kur'an, rasyonelliğin kaybedilip, güdülerin hakim olmaya başladığı andan itibaren, insanın bir akıl hastalığına tutulduğuna işaret etmek üzere '*maraz*' terimini kullanmaktadır.⁶

İnsanı *Antropolojik* yönden tanımlamak için bilinç, akıl, iletişim yeteneği, gibi niteliklerine referansta bulunulur. İnsanın bu niteliklerinin, şüphesiz, bir de Teolojik boyutu vardır. Bu boyut '*ilişki*' kavramı içinde keşfedilir: insanın kendisiyle, çevresiyle, diğer insanlarla ilişkisi ve bu ilişkilere de rengini veren Tanrı ile ilişkisi. Teolojik ilişkide insan sadece ruhsal yönü öne çıkarılarak tanımlanan bir varlık değildir, bu ruhsallığın dinamizm kazandırdığı maddi bir beden ve maddi ilişkiler ağı (ahlak alanı) vardır. İnsanın kendini ve sosyal çevresindeki kuşatıcı şartları aşma ve fiziksel ontoloji içine hapsolup kalmama arzusu ve bu yöndeki yetisi, onun Tanrısal değerlerle irtibatlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Tanrı ile paylaştığımız soyut nitelikler insandan bağımsız öz/cevher değerler olarak vardır; insan onlardan kendi bireysel yahut toplumsal kapasitesine ve ihtiyacına göre beslenir. Örneğin, adalet ideal bir kavram olarak, Adem peygamber yok iken de Allah'ın bir niteliği olarak vardı. Bu sıfatın somut varlıklardan bağımsız olarak var olması onu beslenilecek ezeli objektif bir değer olarak önümüze koymaktadır.

Bu öz değerler ve bunların ışıkında insanın hayatını kurması ve maddi ilişkilerini düzenlemesine işaret etmek üzere iki ayeti anmak gerekir. İlk ayet şudur: "Biz insana neyin iyi neyin de kötü olduğunu ilham ettik."⁷

⁶ Bakara 2: 10.

⁷ şems 91: 8.

Ayette, insanın yapısına özüne, yerleştirilen bu öz/cevher niteliklerden bahsedilmektedir. Adalet duygusu, inanma hissi, merak, vs. Bütün insanlar bu soyut özlere doğuştan sahiptir ve bunların var olmasında herhangi bir katkıları yoktur. İnsanlar olmasa da bu özler vardır. Zira, bunlar varlıklarını Tanrı'dan alırlar ve suri/formel/manevi bir yapıya sahiptirler. İkinci ayet;

“Allah, sizi, siz hiçbir şey bilmez bir durumda iken, annelerinizin karınlarından çıkardı. Ama O, şükretmeniz için size kulaklar, gözler ve kalpler bahsetmiştir.”⁸

Ayet insanın doğuştan bir şey getirmediği, sonradan kazanmaya, öğrenmeye ve üretmeye başladığından söz etmektedir. İnsanın doğumundan sonraki süreçte öğrendiği ve ürettiği değerler, özündeki soyut değerlerin aksine, maddidir. Kur'an bunlara 'şey' ismini vermektedir. Bu durumda her toplumun maddi olarak ürettiği, özlerindeki temel değerlerden beslenmektedir. Maddi olarak farklılık taşımakla birlikte, özün kopyalarıdır. Adalet tektir, ama adli uygulamalar yüzlerce olabilir ve ilk insandan günümüze farklı uygulamalar geçirmesi de en doğal yoldur. Bu ayette insanın bilmediği ama bir süreç içinde öğrendiği şey ise, maddi ilişkileridir ve bu alan insanın düzenlenmesine açıktır. Bu ayette vurgulanan 'şey' kavramı, maddi düzenlemelere işaret etmektedir ve bunlarda tek tipleştirme değil farklılık esastır. Zira Allah her bir toplum için ayrı bir şeriat ve minhac (uygulama biçimi, yöntem) öngörmüştür.⁹

Adalet kavramı ezeldir, ama onun için kendi adalet anlayışları ile dolduran insanlar zaman içinde yer almakta ve bu soyut adalet kavramını adli uygulamaları ile somutlaştırmaktadırlar. İnsana düşen şey yaşadığı somut varlıklar düzleminde, Allah'la ortak paylaştığı niteliklere birer yaşam alanı açmak, onları aktüelleştirmek ve kalıcı kılmaktır. Onun için de, bu ideal kavramların aydınlattığı tarihte, ilkelden mükemmele doğru bir gidiş vardır. Binlerce yıl önceki insanlığın ideal/soyut adalet kavramının için doldurduğu uygulamalar, günümüzünkünden farklılık taşıyacaktır. Hatta günümüzde bile bunların uygulamaları arasında farklılık olacaktır. Bu ayrılık ve farklılık, insan ve toplum tabiatlarının farklılığından kaynaklanmaktadır ve bu farklılık meşru kabul edilmiştir. Kur'an bu anlamda değerlerin gelişimine vurgu yapmakta ve geliştirilen yeni bir değer, daha öncekilerden daha iyi olduğundan bahsetmektedir.

“Biz bir değer işlerliğini kaldırırsak veya yeni bir değer koyacak olursak, ya öncekinin benzerini yahut daha iyisini getiririz.”¹⁰

⁸ Nahl 16: 78.

⁹ Maide 5: 48.

¹⁰ Bakara 2: 106.

- IV -

İnsanın Anlam Arayışı: Anlamlı Evrenin Anlamlı Sakini

İnsanın anlamlı/önemli/onurlu bir varlık olup olmadığı sorusunun, anlamlı/önemli bir evren içinde yaşayıp yaşamadığı sorusuyla yakın ilişkisi vardır.

Felsefenin ilgisinin ontolojiden, epistemolojiye kaydığı modern düşünce döneminde, insanı varlıkları taçlandıran bir tür olarak tanımlamak artık eskilere ait bir mit olarak geride bırakıldı. Bu anlayışı bir mite dönüştürme modern felsefeden önce *N.Kopernik* ile başlamıştı. Kopernik, insanın evrenin merkezinde olmadığını söyleyerek insanla ilgili *kozmozolojik* miti yıkmıştı. İlerleyen dönemlerde C.Darwin insanın diğer bütün türlerden farklı ve üstün olduğunu reddederek insanın *biyolojik* mitini yıkmıştı, *psikanalistler* de (S.Freud) insanın yapısında, özellikle irade ve zihninin çalışmasında aklın (ego) çok da etkin olmadığını, aksine güdülerin tahakkümünde olduğunu söyleyerek insana bitirici darbeyi indirmişlerdir. Freud'un vurgusu, insanın içgüdüsel donanımlarına idi. Bu içgüdülerin gücü, çoğunlukla aklın işleyiş biçimini de belirliyordu. Freud, bu içgüdülerin mahiyeti konusunda görüşlerini birkaç kez değiştirmiş olsa bile bunları insan yapısının temel unsurları olarak ve birbiriyle çatışma halinde tasarlamayı hiç değiştirmede. Freud insanlardaki değişimi (metamorfozu) değişmez bir biyo-psikolojik insan formu olan içgüdü etrafında olup biten bir süreç olarak görmektedir. Ona göre, bu temel yapı, insanın esaslı bir değişime uğramasına izin vermemektedir. Bu görüşe karşı 'varlık' kavramı geliştirilerek, esaslı bir değişimin önü açılmaya çalışılmaktadır.

İnsanın anlamlılığının **varoluşçuluk** dolayımında 20. yüzyılda sorguladığını biliyoruz. Bu çerçevede, varlığın anlamsızlığı üzerinde düşünerek kendi varlığının anlamsızlığına nasıl ulaştığını anlattığı eseri *Nausea* (Bulantı) ile J.P.Sartre'i; *Rebel (Asi)* romanında, saçma bir hayata karşı sürekli isyan halinde olduğumuzu seslendiren Albert Camus'ü; yine, evrenin bir bütün olarak saçmalığını, düşüncesinin nirengi noktası yapan ve saçma bir evrende anlamlı bir hayat sürmenin ne kadar mümkün olduğunu sorgulayan F.Kafka'yı hatırlamak gerekir.

Bilindiği gibi bu görüş, varlıkların yapısında, bütün var olanların birbiri ile uyum içinde yaşamalarına imkân veren ilkelerin öz/cevher olarak bulunmadığını bunların sonradan insanlar tarafından yaratıldığını söyleyen **varoluşçuluktur**. Buna göre varoluş (existence), özü (essence) öncelemektedir. Bu sebeple de, uyum göstermemiz gereken hiçbir doğal kanun, hiçbir ilahi amaç, hiçbir objektif önem yahut değerler hiyerarşisi, vs. yoktur. Aksine varoluş sürecinde bütün bu değerleri biz yaratırız. Ve bütün bunları değerli kılan da sadece onları seçmiş olmamızdır, yoksa kendilerinde bir değerleri yoktur.

B.Russell bu anlamsızlığı şöyle betimlemektedir:

"İnsan, önceden ulaşacakları amaçları bulunmayan sebep-sonuç zincirinin bir ürünüdür; orijini, büyümesi, ümitleri, korkuları, aşkları ve inançları atomların

tesadüfi birlikteliğinin yarattıklarından başka şeyler değildir; hiçbir ateş, hiçbir kahramanlık, hiçbir düşünce ve his yoğunluğu insan hayatını mezarın ötesine geçiremez; bütün çağların işleri, bütün adamalar, bütün ilhamlar, insan dehasının gün-ortası parlaklığı, güneş sisteminin engin ölümlülüğü içinde yok olmaya mahkûmdur. İnsan başarılarının bu büyük mabedi, kaçınılmaz olarak, kalıntılar içindeki evrenin enkazı altında yok olacaktır....”¹¹

Bu anlamsızlık içinde Russell insana yine de bir anlam alanı açmaktadır:

“Garip bir sır şudur ki kudretli ama kör Tabiat, ..., kendi kudretine bağımlı da olsa, sonunda öngörüsü olan, iyiyi ve kötüyü bilen, düşüncesiz Annesinin bütün yapıp ettiklerini yargılama kapasitesine sahip bir çocuk meydana getirdi.”¹²

Russell, insanın bu kapasitesiyle değerler yarattığını, onları idealleştirdiğini ve peşine takıldığını söylemektedir. Ona göre, mutlak madde olan evrenin nihai yaratıcısı maddeye tapmaktansa, kendi yarattığımız ideallerimize tapmamız daha iyidir:

“Kısa ve güçsüzdür insanın yaşamı; insanın ve bütün insan ırkının üzerine yavaş ve emin bir şekilde çöker acımasız ve karanlık bir şekilde felaketler. İyi ve kötüye kör olan, durmadan yıkan, *her şeye gücü yeten madde* durmadan dinlenmeden hükmünü sürer; bugün en sevdiklerini kaybetmeye, yarın ise karanlığın kapısından kendisinin geçmesi kaçınılmaz olan insana düşen, bütün eşip gürlemelerine rağmen, bu kısa zamanını şereflendiren gururlu düşüncelerle değer bulmaya çalışmak, Kader’in kölesinin korkak terörüne burun kıvırmak ve kendi elleriyle inşa ettiği mabette ibadete dalmaktır. ...”¹³

Aynı şekilde, objektif değerlerin olmadığını söyleyen *nihilist postmodernizm*, bir moral rölativizm yaratmış ve dünyanın anlamsızlığını ileri sürmüştür. Evrenin anlamsız bir alan olduğu konusunda varoluşçularla nihilist postmodernistler aynı görüşü paylaşmakla birlikte, bu anlamsızlığa karşı geliştirdikleri tepki birbirinden oldukça farklıdır. Bu anlamsız alan içinde insanın otantik bir beninin olduğunu ve bu beniyi anlamsızlığa isyan etmesi gerektiğini söyleyen varoluşçulara karşı, nihilistler insanın otantik bir beninin de olmadığını dolayısıyla herhangi bir hakikat yahut doğruluk değerini dikkate alarak bir isyan yahut mücadelenin başlatılmasının da imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nihilist yaklaşım ‘bütün dünya görüşlerine karşı olma’ durumunu yaratmıştır.

B.Russell başta olmak üzere varoluşçuların betimlediklerinin aksine, varlıklarda bir anlam vardır ve anlamlı bir şekilde var olabilmek, varlıklardaki bu

¹¹ Bertrand Russell, “A Free Man’s Worship”, *The Basic Writings of Bertrand Russell 1903-1959*, Robert Enger ve Lester Dennon, ed. (New York: Simon and Schuster, 1961), 67.

¹² Russell, *Agy*.

¹³ Russell, *age*, 72.

anlamlılığı dikkate alarak var olmaktan geçer. İnsan, kendini içinde bulunduğu bu varlık yapısına ya uyum gösterecek ya da isyan edecektir. Kr tesadüflerin sonucu var olduğuna inanılan bir varlık alanına uyum göstermek, insanı daha anlamlı kılmaz. Eğer evrende olup bitenler, kr tesadüflerle oynanan bir oyun ise ve bu oyuna biz de kendimizi katacaksak, yaratacağımız bütün değerler ve katkılar bu anlamsızlığın bir parçası olmaktan öteye gidemez. Orwell'in 1984' ve Huxley'in *Brave New World*'unda olduğu gibi yapacağımız yegâne Şey, sosyolojik mhendisliklerle iyi vatandaşlar yetiştirmeye çalışmaktan ibaret olur. Modern dünyanın gidişatı, varoluşuların anlamsız saydıkları bir dünya ile mücadele etme ve ona anlam katmaktan daha ziyade, bu anlamsızlığa katkıda bulunmaktan ibaret gibi görünmektedir.¹⁴

Paul Tillich, *The Courage to be*'de, bütün objektif anlamsızlığına rağmen insanın anlamlı bir hayat yaratmaya çalışarak var olması gerektiğini savunmaktadır. Ama, modern yaşam biçimi içinde, kendine bir anlam alanı yaratmak için isyan etmesi istenen insanı mumla arıyoruz. İçin daha ilginci, Tanrı ve objektif değerleri inkr eden nihilist dünya grşi içinde, anlamsızlığa isyan ederek değerini kazanacak bir 'ben'e de yer kalmamıştır. *Nihilist* düşünce içinde, belli öz değerleri dikkate alarak, kendi kaderini kendisi tayin eden insan grşi yıkılması gereken bir illüzyon olarak görülmüştür. Buna göre, sözde 'ben' sadece dilsel alışkanlıklar ve gelenekler gibi kişisel olmayan glerin bir ürünüdür. Anlamsız bir evren içinde bir anlam ve hakikat yaratmak için mücadeleyi ngren varoluşuların aksine, nihilistler bir anlam ve hakikat kavramının varlığını da reddetmekte ve bütün dünya görüşlerine karşı durmaktadırlar.

- V -

İnsan Onurunun ve Benlik Őuurunun Aktelleşmesi: Sosyal Etik

a. Doğru Bilgi (Orto-doxa) ve Doğru Eylem (Orto-praxis)

Benliğin gelişmesinde düşünce kadar faaliyet de önemlidir. Benlik, hem düşünmek (Descartes, *cogito*) hem de 'eylemek' (Kant, *categoric imperative*) Őeklinde tezahür eder. Düşünce, eyleme dönüşmeli ve dşnlenlere ahlaki bir alan amalıdır. Zira, dünya sadece kavramlar aracılığıyla görülen, tanınan bir idealar alanı değil, asine sürekli faaliyetle tekrar tekrar inşa edilmesi gereken bir eylemler alanıdır. Bunun için de doğru düşünce (orto-doxa) kadar doğru eylem (orto-praxis) ihtiyaç vardır.

Tanrı tek taraflı yaratmaz, aksine ilerine bir önem duygusu yerleştirerek yarattıklarının da yaratma sürece katılmalarını sağlar. Yaratılmış varlık alanının

¹⁴ Detay için bkz. David Ray Griffin, *God and Religion in the Postmodern World*, (State Univ. of New York Pres, 1989), 19.

kendi amacına uygun davranış sürekliliği, doğal sürecin zorunlu bir parçasıdır, dışarıdan anlık müdahalelerle gerçekleşmez. Bunu şu Kur'an ayetlerinden takip edelim:

“Allah her şeyi yaratmış ve yarattığı her şeyi de kendi amacına uygun olarak belirlemiştir.”¹⁵

“Allah her şeye gerçek doğasını veren ve kendi amaçlarına yönlendirendir.”¹⁶

İnsan tarih içinde öğrenebilir. Bu da determinizmi değil, bilimde, ahlakta, sanatta ve dinde ifadesini bulduğu şekliyle, insanın yaratıcılığını gösterir. Burada insan tabiatının gelişmekte ve genişlemekte olduğuna işaret eden bir antropoloji söz konusu edilmektedir.¹⁷

İnsan ‘*zaten var bir varlık*’ değildir, aksine hürriyete sahip olduğu için nasıl olması gerektiğine kendisi karar verebilen ‘*sonsuz esnek bir entite*’dir. İnsanın sahip olduğu bu esneklik ve potansiyel durum, bir süreç dahilinde kendini açığa vuran bir ‘*oluş*’ durumudur.

Bu oluş durumu Hegelci-Marx’çı diyalektiği andıran ve insanı tarihin bir kuklası haline getiren ‘oluş’tan farklıdır. İnsan ne olması gerektiğine kendisi karar verir ve bu karar aynı zamanda tarihi oluşturur. Diyalektik, tersten işler; insan, tarihi evirip çevirir ve tarih salt tarih olmanın ötesinde insan(ın) tarihi de oluverir. Böylece insan, kaçınılmaz (iyi ya da kötü) bir sona giden sürece eşlik eden özgür bir varlık olmanın ötesinde, bu sürecin gidişini iyiye kodlamak zorunluluğunu omuzlayan (örneğin, tarihte gördüğü saçma ve kötü ile mücadele edebilen, vs.) özgür ve sorumlu bir varlıktır.

b. Eylem Modeli

Modern felsefe, dinlerin kişi-özellikli (personal) Tanrı fikrine karşı çıkmıştı. Ama aslında kişisel bir Tanrı, Tanrının model olarak alınacağı bir sistem yaratma arzusuna uygundur. İnsanın önüne, taklit edeceği, model alacağı bir Varlık konulmaktadır. Bu varlığın tanımlanamaz Mutlak Varlık (Ehadiyyet) hali hariç, diğer niteliklerinin insan tarafından aktüelleştirilmesi ve yeryüzünde insanın Allah’ın eli, ayağı (halifesi) olarak iş görmesi arzu edilmektedir. Bu arzunun gerçekleşmesi için, insanın entelekti, ahlaki karar verme yeterliliği, diğer varlıkları kontrol edecek bir benlik duygusuna sahip oluşu gibi özellikleri öne çıkarılmaktadır.

¹⁵ Furkan 25: 2.

¹⁶ Tâ-Hâ 20: 50.

¹⁷ Bkz. Ludwig Binswanger, “Freud’s Conception of Man in the Light of Anthropology”, *Meaning-in-the-World. Selected Papers of Ludwig Binswanger*, Jacob Heedleman (terc.) Basic boks, New York, 1963.

İnsan onuru, herhangi bir sosyal, etnik, dinsel ve dilsel düzlemi aşarak, doğrudan Tanrı ile bağlantılı olma durumunun adıdır (imago dei). Kişisel özellikler affettiğimiz Tanrı (gören, işiten, rızık veren, vs.)nın bu özellikleri varlıkların yapısına da birer nitelik olarak sinmiştir. Ve bu niteliklere dayalı olarak yapılan her şeyin de bir amacı dolayısıyla bir **anlamı/önemi** vardır.

İnsanın Tanrı'nın imajında olması, hem Tanrı gibi davranmayı bir ilke haline getirmesi, hem de hayatının büyük bir saygıya ve hürmete layık olduğu anlamını imler.¹⁸ Bu konu günümüzde özellikle, insanın sadece fizyolojik yapısıyla ele alınıp alınmayacağını tartışma konusu yapan bio-etik konularında büyük öneme sahiptir.

Öte yandan, toplumdaki bağımsız olarak bireyin sahip olduğu bu onurun toplumsal bir boyutu vardır. Bu boyut onurlu insanın sadece birey olarak kalmamasını, bunun farklı yansıma ve boyutlarını toplumsal alanda da göstermesini gerektirmektedir. Bireysel insan onurunun toplumsallaştığı bu alan ahlak alanıdır ve bireylerin onur iddialarının test edildiği yer de burasıdır. Onur kavramını salt nominal bir iddia olmanın ötesine taşıyan bu sosyal yapıdır. İnsan onuru kavramının normatif sonuçları, insan yaşamının birçok alanında kendini göstermektedir: Malın, ırzın, canın, din özgürlüğünün güvenceye alınması; dağıtıcı adalet, sosyal adalet, ortak yarar, yaşam hakkı, gibi.

İnsan onurunun bireyselliğinden sıyrılıp kendisine gözlemlenen bir yaşam alanı açması gerekir. Zira, Tanrı insanın ontik, epistemik, psikolojik, sosyal, vs. yeteneklerini içe kapanık bir halde değil, dışa dönük bir şekilde, keşfe hazır bir mahiyette var kılmıştır. Bu anlamda Tanrı'nın kendi dışındaki varlıklarla ilişkisi, insanın diğer varlıklarla ilişkisine model olmaktadır. Zira, Tanrı sadece var olan değil, aynı zamanda var kılandır.

İnsan sosyal bir yapı içinde konumlanmakta ve bu yapı içinde içgüdüleriyle değil, insanı diğer varlık türlerinden ayıran temel özellikleriyle davranmaktadır. Bu alan insanın bireyselliğinden (individuality) sıyrılıp, kişilik (personality) kazandığı alandır. İnsan karar verebilme yeteneği ile kişilik kazanır. Karar verebilmesi de, farklı alternatifleri değerlendirmesine imkân veren değerler bütününe ve hedeflere sahip olmayı gerektirir.

İnsan, diğer varlıklarla ortaklaşa paylaştığı içgüdüler ve duyuşsal algılamaya ek olarak akletme yeteneği sayesinde, bu içgüdülerini ve duyuşlarını kontrol

¹⁸ J.F. Keenan, "The Concept of the Sanctity of Life and Its Use in Contemporary Bioethical Discussion," in *Sanctity of Life and Human Dignity*, ed., Kurt Bayertz (Boston, MA: Kluwer Academic, 1996), 1-18.]

edebilmekte ve diğerleri gibi sadece çevresine uymamakta, onları değiştirebilmekte ve yenilikler yaratabilmektedir.

Yaratıcı faaliyete iştirak eden bir varlık olarak İkbâl'in insanı nasıl şiirselleştirdiğine bir bakalım. İkbâl *Peyâm-ı Meşrık*'da insanı Allah karşısında şöyle konuşturur:

Sen geceyi, bense çırağı yarattım,
Yarattığın topraktan bense kadeh yarattım,
İssiz çöller, kuş uçmaz dağlar, vadiler yarattım,
Bense hıyâbanlar, gülle süslenmiş bağlar ve bahçeler yarattım.
Bana iyi bak, ben taştan ayna yapan varlığım,
Bana iyi bak, ben zehirden bal yapan varlığım.¹⁹

İnsanın Tanrı ile ve Tanrı'dan aldığı objektif değerlerle simetrik ilişkisi ona, içinde yaşadığı kolektif sosyal normları aşma gücünü vermektedir. Bütün peygamberleri içinde yaşadıkları toplumsal yapıyı söküme uğratarak, yenisini inşa etme yeterliliğine kavuşturan bu objektif değerlerin varlığıdır. Peygamberlerin dışında dinler geleneğinde Firavun'un eşi Asiye, Ashâb-ı Kehf (yedi uyuyanlar) gibi modellemeler, toplumsal normları zorlayan ve toplumsal ilişkilerde kırılma yaratan birer örnektir.

Sonuç

Öğrenme ve kültür yaratma yeteneğimiz, insan olarak biyolojik yapımızın bize miras olarak aktardığının ötesine geçme imkânı verir. Bu yeteneğimizi kullanabilmemiz, mahiyetimize rağmen değil, aksine onun sebebiyledir. Etkileşimde bulunduğumuz çevreyi değiştirerek düşünme biçimimizi değiştiririz. Düşünme biçimimizi değiştirerek de çevremizi değiştirecek unsurları (terimler, kavramlar, algılama ve değerlendirme kriterleri, vs.) değiştirebiliriz. Bu yetenek bize doğuştan bahşedilmiştir ve bununla yeni sosyal dünyalar yaratma, geleceğimizi kontrol etme ve haksızlıklara direnme gücünü ve onurunu kendimizde buluruz. İnsan güdüsel olarak kısa görüşlü, tamahkâr, saldırgan, tahakküm etmeyi arzulayan, ben-merkezlidir, ama aynı zamanda bu güdülerinin ötesine geçmesi ve bunları kontrol edebilmesi için adalet, hak gibi öz değerlerle donatılan rasyonel bir varlıktır. Bizdeki bu *doğal* ve *sosyal* çatışan yapılarımızdan, sosyal olanın öne çıkması insan olma iddiamızın da temelidir.

¹⁹ M. İkbâl, *Peyâm-ı Meşrık (Şarktan Haber)*, Çev.A.N.Tarlan, İstanbul, 1963, s.66.